

LUND UNIVERSITY

Har S:t Mauritius en koppling till den äldsta kyrkan i Dalby?

Ciardi, Anna Minara

Published in:
Locus Celebris – Dalby kyrka, kloster och gård

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ciardi, A. M. (2012). Har S:t Mauritius en koppling till den äldsta kyrkan i Dalby? I S. Borgehammar, & J. Wienberg (Red.), *Locus Celebris – Dalby kyrka, kloster och gård* (Vol. 28, s. 113-128). Makadam förlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

LOCUS CELEBRIS

Dalby kyrka, kloster och gård

REDAKTÖRER

STEPHAN BORGEHAMMAR & JES WIENBERG

Utgiven i samarbete med

Centrum för Danmarksstudier

vid Lunds universitet

MAKADAM FÖRLAG

2012

LOCUS CELEBRIS · ISBN 9789170611162 · excerpt

© author, Makadam Publishers & Centrum för Danmarksstudier, Sweden, 2012

www.makadambok.se

HAR S:T MAURITIUS EN KOPPLING TILL DEN ÄLDSTA KYRKAN I DALBY?

Anna Minara Ciardi

Inledning

Den kristna kyrkans historia är full av berättelser om heliga kvinnor och män. Dessa personer, som ibland kallas och vördas som helgon, har spelat en viktig roll både för kyrkan i allmänhet och i den enskilde kristnes liv. Genom sitt liv, och ofta också genom sin död, är de för den kristne ett vittne om den kristna tron, en förebild för ett kristet liv och en förebedjare hos Gud. Med helgon menas i det följande de heliga kvinnor och män vars kult, av en biskop eller annan kyrklig instans, fått officiellt erkännande. Helgonen har firats på olika sätt i olika tider och på olika platser. Ett gemensamt drag är dock att deras dödsdagar, eller himmelska födelsedagar, har uppmärksamats i gudstjänsten. Den nuvarande svenska almanackan, som har sitt ursprung i den medeltida kyrkliga och liturgiska kalendern, ger en liten vink om hur många av årets dagar som präglades av dessa heliga kvinnors och mäns betydelse. Namn som Per (Petrus), Lars (Laurentius), Mikael, Birgitta, Katarina och Nikolaus återfinns på de dagar då de firades liturgiskt i den medeltida kyrkan.¹

Men helgonen har i historien inte enbart spelat rol-

len som föremål för tillbedjan. En i sammanhanget viktig poäng är också att helgonen, vissa mer än andra, har ansetts bringa beskydd och kraft åt såväl individer och grupper som institutioner och byggnader. En konsekvens av detta är att helgonen i kyrkans historia också kommit att bli viktiga symboler för kyrklig och politisk makt, liksom för enskilda, kyrkliga eller världsliga, makthavares ambitioner. Valet av skyddspatron etablerade särskilda relationer mellan helgonet och det objekt eller den person som hon eller han ombads beskydda. Därtill etablerades också ett viktigt band till resten av kristenheten.²

I det följande riktas särskild uppmärksamhet mot Mauritius, ett på våra breddgrader rätt obekant helgon. Mauritius, som var ett viktigt helgon för de tyskromerska kejsarna, förekommer i *Memoriale fratrum*, martyrologiet eller kalendariet för Lunds domkyrka från början av 1120-talet. I detta omnämns han som en av domkyrkans eller domkapitlets beskyddare.³ Mauri-

1. Jfr Jørgen Raasted m.fl., "Helgener", KLN 7 (1961), sp. 321–341.

2. Jfr Bengt Ingmar Kilström m.fl., "Patronus", KLN 13 (1968), sp. 144–148; Jürgen Petersohn, "Kaisertum und Kultakt in der Stauferzeit", *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, ed. Jürgen Petersohn, Sigmaringen 1994, s. 101–146.

3. NL, s. 96. Jfr nedan.

tius återfinns även i perikoplistan i den så kallade Dalbyboken, ett evangeliarium från 1000-talet.⁴

Under tidigt 1990-tal lanserade medeltidsarkeologen Erik Cinthio idén om att S:t Mauritius kan ha haft en viktig symbolisk funktion i den skånska kyrkan under tidig medeltid, en funktion som inte tidigare beaktats.⁵ Idén är i sitt sammanhang ganska djärv, särskilt som källäget är bristfälligt. Ändå förtjänar den att uppmärksammas, eftersom den kastar visst ljus över de äldsta kyrkliga förhållandena i Dalby och Lund liksom i Danmark som helhet.

I det följande kommer Cinthios idé om Mauritius att prövas. Efter en presentation av Cinthios tes och argumentation följer en allmän introduktion till kyrkliga patronatskap samt helgonet Mauritius och dennes betydelse. Därefter presenterar jag egna slutsatser om såväl Cinthios tes som kulten av S:t Mauritius i en skånsk kontext.

4. Merete Geert Andersen, "Dalbybogen. Et evangeliarium fra det 11. århundredes sidste trediedel", *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 83:2 (1996), s. 67–128 (s. 93f, 112 nr 260); Erik Cinthio, "Kungarnas Dalby", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 84–88 (s. 86). En perikoplista innehåller en förteckning över evangelieläsningar för kyrkoåret, se Lilli Gjerløw, "Evangeliarium II", *KLNM* 4 (1959), sp. 63f.

5. Erik Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria. S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den heliges kyrka än en gång", *Ale* 1990:3, s. 1–11 (s. 4–7); id., "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", *Från romanik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*, red. Marian Ullén, Stockholm 1992, s. 1–10. Jfr Lone Mogensen som i en artikel hävdar att det funnits ett Mauritiusaltare i Dalby kyrka, se Lone Mogensen, "Den berömda platsen", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 38–47 (s. 44).

Cinthios hypotes

Det råder inget tvivel om att den danska kyrkan i äldsta tid stod under inflytande från flera olika håll. Särskilt påtagligt bör inflytandet från Hamburg-Bremenstiftet, som låg inom det tysk-romerska kejsardömetns gränser, ha varit. Fram till 1103–04 lydde den danska kyrkan och dess biskopar under ärkebiskopen där, men även efter det att Lund upphöjts till ärkesäte för hela Norden och den danska kyrkan ställts direkt under Rom, fortlöpte de politiska och kyrkliga kontakterna med det tyska kejsardömet.⁶

Cinthio antyder att det under den danska, och i synnerhet den skånska, kyrkans etableringsfas under 1000-talet föreligger viktiga samband mellan olika processer. Cinthio fokuserar särskilt på två sådana sammanlänkade processer: å ena sidan byggandet av en katedral i Lund och uppförandet av komplexet med kyrka, kloster och kungsgård i Dalby, å andra sidan kejsardömetns kulturella inflytande på den danska kyrkliga kontexten.

Cinthios ställningstagande, som han redovisat och argumenterat för i ett flertal artiklar, präglas särskilt av en handlingskraftig dansk kung, Sven Estridsson (död 1074). För det första anses han ha initierat katedralbyggena i Lund och Dalby, för det andra, vilket Cinthio betonar vid flera tillfällen, fick den danske kungens personliga relation till kejsaren och bekantskap med kejsardömetns kultur långtgående konsekvenser både för hans egen regering och för den danska kyrkan. Enligt Cinthio märks den kulturella påverkan på flera områden. De viktigaste tycks vara följande: uppförandet av katedraler i Lund och Dalby, det kungliga patronatskapet för byggnaderna och för de klerikala grupper som var knutna till dem, såsom beskyddare och välgörare, anläggandet av en kungsgård i Dalby enligt

6. Jfr Michael H. Geltings artikel i denna bok.

modell från kontinenten och kejsardömet och valet av det 'kejsarliga' helgonet Laurentius som ett av lundadomens skyddshelgon.⁷ Var i allt detta passar då Mauritius och hans kult in?

Cinthios hypotes kan sammanfattas enligt följande: *som en konsekvens av ett allmänt kulturellt inflytande från kejsardömet och ett personligt vänskapsförhållande mellan kejsaren Henrik III (död 1056) och den danske kungen Sven Estridsson kan den kejsarliga (dubbel)kulten av S:t Laurentius och S:t Mauritius ha introducerats i Skåne vid tiden för etableringen av biskopssätena i Lund och Dalby. Laurentius blev skyddspatron för Lunds domkyrka, och möjligen gjordes Mauritius vid samma tid till skyddspatron för det kungliga komplexet och kyrkan i Dalby, innan denna invigdes till det Heliga korset.*

För Cinthios resonemang är de båda helgonens status i det tyska kejsardömet viktig, för att inte säga avgörande.⁸ Redan under Otto I:s regering (936–973) kom Laurentius och Mauritius att få status som rikshelgon. Detta manifesterades inte minst när Magdeburg (S:t Mauritius) och Merseburg (S:t Laurentius) etablerades som ärkesäte respektive biskopssäte år 968. De båda helgonen gjordes nu officiellt till kejsardömet skyddspatroner och blev objekt för liturgiskt firande av hög rang. Laurentius' kult var den mer framträdande av de båda, något som även gällde för hans kult i allmänhet, och den var intimt förknippad med och understödd av tyska kungar och kejsare från 900-ta-

let och fram till Henrik III:s dagar.⁹ Mauritiuskultens rikspolitiska funktioner för kejsardömet var betydande under 900-talet, men verkar enligt Jürgen Petersohn ha avtagit i betydelse redan under 1000-talet.¹⁰

Cinthio betonar även helgonens politiska betydelse såtillvida att de skänkte sakral legitimitet åt härskaren. Han skriver:

Helgonpatronerna hade härvid en nästintill politisk betydelse som objektiva garantier för sakral legitimering av härskarmakten – ett synsätt som från och med 1100-talet skulle komma att subjektiveras och därmed få en helt annan innebörd.¹¹

Av särskild betydelse för Cinthios hypotes är just relationen mellan kejsaren, Henrik III, och kung Sven.

9. Helmut Beumann, "Das Kaisertum Ottos des Großen. Ein Rückblick nach tausend Jahr", *Wissenschaft vom Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze. Zum 60. Geburtstag von Helmut Beumann am 23. Oktober 1972*, ed. Helmut Beumann, Köln & Wien 1972, s. 411–455 (s. 427, 439ff); Maurice Zufferey, "Der Mauritiuskult im Früh- und Hochmittelalter", *Historisches Jahrbuch* 106 (1986), s. 23–58 (s. 42–52); Helmut Beumann, "Laurentius und Mauritius. Zu den missionspolitischen Folgen des Ungarnsieges Ottos des Großen", *Ausgewählte Aufsätze aus den Jahren 1966–1986. Festgabe zu seinem 75. Geburtstag*, ed. Jürgen Petersohn & Roderich Schmidt, Sigmaringen 1987, s. 139–176. Om helgonens "rikspolitiska funktioner" ("reichspolitischen Funktionen"), se Zufferey, s. 37–51; Petersohn, s. 102f. Om ottonernas kyrkopolitik i allmänhet, se t.ex. John W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936–1075*, Cambridge 1998, s. 3–44 (särskilt s. 8, 27–35, 37ff), 162–169; Eckhard Müller-Martens, "The Ottonians as Kings and Emperors", *The New Cambridge Medieval History*, bd 3: c. 900–1024, ed. Timothy Reuter, Cambridge 1999, s. 233–266 (s. 244, 252–54). Om Laurentius och hans kult i en nordisk kontext, se Bengt Ingmar Kilström, "Laurentius", *KLNM* 10 (1965), sp. 348–353.

10. Petersohn, s. 103 not 8: "Aus dem 11. und 12. Jh. gibt es nur noch wenige Hinweise auf reichpolitische Funktionen des hl. Mauritius [...]". Jfr Beumann, "Das Kaisertum Ottos des Großen", s. 439–445. Jfr Zufferey, s. 44ff.

11. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 6.

7. Erik Cinthio, "Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologien som historisk vetenskap", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Årsbok*, 1983, s. 89–100 (s. 97f); id., "Benediktiner, augustiner och korherrar", *Skånska kloster*, Kristianstad 1989, s. 19–45 (s. 22f); id., "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 4–7; id., "Dalby kyrkas stiftare och donatorer" s. 5, 8f.

8. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 6f. Jfr Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og Kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen*, København 1909, s. 11.

Denna relation antas ha etablerats då den danske kungen år 1049 svor den tyske kejsaren trohet. Genom ytterligare ett antal händelser och möten under loppet av 1050-talet, händelser som involverade kejsaren, ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen och Sven Estridsson, stärktes relationen dem emellan. Till exempel skall kejsaren år 1053 ha firat påsk i ärkebiskopssätet Merseburg, i närvaro av den danske kungen.¹² Åter i Danmark, säger Cinthio, är det troligt att kung Sven, bunden av såväl trohetseden mot kejsaren som av personliga skäl, önskade "att för sina egna syften imitera den form av sakralpolitiskt agerande, som övades av kejsaren för att med helgonens hjälp utverka gudomligt stöd för en legitimering av ett rikssamlande".¹³ Enligt Cinthio är därmed Sven Estridssons politiska ambitioner det mest uppenbara och sannolika skälet för att knyta Laurentius till biskopskyrkan i Lund.¹⁴

Det är också just i förbindelse med domkyrkan i Lund som vi stöter på det andra för de tyska kejsarna så betydelsefulla helgonet, Mauritius. I en notis från omkring år 1120, hämtad ur domkapitlets dödbok eller martyrologium, det så kallade *Memoriale fratrum*, omnämns Mauritius uttryckligen som förbunden med domkyrkan och/eller domkapitlet.¹⁵ Hur skall man då tolka detta? Cinthio skriver:

I detta sammanhang kan vi fråga oss vad en synnerligen gåtfull anteckning i Necrologiet betyder. Under den 22 sept är helt i sin ordning infört helgonnamnet Mauri-

tius. Men formuleringen är märklig. Det står nämligen Mauricii patroni nostri, vilket betyder, att Mauritius varit kyrkans väsentliga skyddspatron. Notisen som införts 1123 torde gå tillbaka till en äldre och okänd förlaga och kopian har synbarligen bortsett från det för Laurentiuskyrkan då icke adekvata epitetet. Kan möjligen Mauritiuskulten i Magdeburg med sin nära koppling till firandet av Laurentius vara en förklaring?¹⁶

Cinthio avfärdar alltså tanken på att ett Mauritiuspatrocinium skall ha fungerat i Lund på 1120-talet med hänvisning till att S:t Laurentius vid denna tid var väl etablerad som domkyrkans *patronus*. I en senare artikel utvecklar han idén om att notisen om Mauritius har överförts från en källa, ett dokument, tillhörande en Lund närbelägen kyrka eller kyrklig institution för vilken Mauritius verkligen var *patronus*. Utifrån sitt antagande om ett allmänt kulturellt och politiskt inflytande från kejsardömet, och med hänvisning till äldre forskning om martyrologiets förlaga, föreslår Cinthio en koppling mellan Mauritius och den äldsta kyrkan i Dalby.¹⁷ Han skriver:

[...] med tradition från Otto den stores stiftelser var Henrik III:s rikskyrkor vid tiden omkring 1050 fortfarande Merseburg och Magdeburg. Huvudpatron för Merseburg var S:t Laurentius och för Magdeburg S:t Mauritius. När Sven Estridsen inspirerad härav synbarligen placerar Laurentius i Lund kan han mycket väl samtidigt ha placerat Mauritius i Dalby, alltså i de två kyrkor, som han efter kejsarligt föredöme var i färd med att stifta för sitt eget imperium.¹⁸

12. Ibid., s. 6 samt 11 not 16 & 18. Uppgifterna är hämtade ur Erik Arup, "Kong Svend 2.s Biografi", *Scandia* 4 (1931), s. 55–101 (s. 75). Vad beträffar trohetseden hänvisar Arup till Florence (John) av Worcester medan Hermann av Reichenau är den som omnämner kung Svens påskfirande i Merseburg år 1053, jfr nedan not 23 & 25. Jfr Bernhardt, s. 53–55, 293.

13. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 6f.

14. Ibid., s. 7.

15. Om S:t Mauritius och hans kult, se nedan not 45.

16. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 11 not 13.

17. E. Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", s. 8f.

18. Ibid., s. 9. Cinthio hänvisar här själv till sin artikel "Lunds domkyrkas förhistoria".

Källorna

Vilka är då de källor som, enligt Erik Cinthio, etablerar ett samband mellan kulten av S:t Mauritius, kung Sven Estridsson och den kyrkliga kontexten i 1000-talets Skåne? De källor, skriftliga eller materiella, som åberopas har jag valt att kategorisera enligt följande: *utländska källor*, urkunder av icke-skandinaviskt ursprung såsom påvliga, kejserliga eller ärkebiskopliga dokument; *lokala källor*, dokument som tillkommit för eller brukats av domkyrkans prästerskap respektive klosterfolket i Dalby, som till exempel perikoplistan i Dalbyboken samt de dokument som återfinns i den lundensiska kapitelboken från 1120-talet, och *arkeologiskt material* som pekar på ett starkt inflytande från kejsardömet, särskilt under 1000-talet.¹⁹

Kulten av Laurentius respektive Mauritius i det tyska imperiet samt dess inflytande på den danske kungen Sven Estridsson är avgörande faktorer i Cinthios argumentation. Cinthio hänvisar till tre dokument som hör till gruppen av utländska källor. Det äldsta dokumentet som åberopas av Cinthio är en påvlig bulla från 1053 som omnämner Laurentius kult i förbindelse med den danska kyrkan. I bullan bekräftar påven, Leo IX, ärkebiskopen av Hamburgs privilegier och dennes överhöghet över danskarna: ärkebiskopen Adalbert utnämns till påvlig legat och *vicarius*.²⁰ Vidare omnämns de liturgiska festerna för S:t Laurentius (10 augusti) och S:t Mauritius (22 september) som dagar på vilka ärkebiskopen är förpliktigad att bära palliet, det ärkebiskopliga värdighetstecknet.²¹ Cinthio skriver,

19. Erik Cinthio kategoriserar inte sina källor, men skiljer mellan arkeologiskt och skriftligt material.

20. DD I 2, nr 1 (6 januari 1053), s. 2f. I bullan omnämns Adalbert som ärkebiskop över Hamburgkyrkan, samtidigt som det också görs tydligt att Hamburg och Bremen inte är två biskopssäten utan ett.

21. Ibid., s. 4; Beumann, "Das Kaisertum Ottos des Gro-

med hänvisning till bullan och till en artikel av Niels Skyum-Nielsen: "I en påvlig bulla från 1053 omnämnes för Danmarks vidkommande S:t Laurentius på ett sådant sätt att man får förutsätta att en Laurentiuskyrka eller stiftelse existerade vid denna tid, och då sannolikt i Lund".²² Ett annat dokument från samma år som är av relevans i sammanhanget är Hermann av Reichenaus krönika. Denna innehåller uppgiften om att kejsaren år 1053 skall ha "firat påskan tillsammans med den danske kungen i Merseburg", där katedralen var helgad åt S:t Laurentius.²³ Den tredje utländska källan som refereras av Cinthio är Adam av Bremens välbekanta krönika över Hamburg-Bremenstiftets biskopar och ärkebiskopar. Krönikan, som färdigställdes på 1070-talet, redogör för hur ett möte mellan ärkebiskopen av Bremen och kung Sven skall ha ägt rum i Slesvig. Enligt Adam "träffades överenskommelser rörande diverse kyrkliga spörsmål, den kristna freden och hedningarnas omvändelse". I tillägg tycks ärkebiskopen också ha haft i sikte att arrangera ett möte mellan kejsaren och den danske kungen, ett möte som enligt krönikören lyckades och resulterade i "ett ömsesidigt löfte om evig frändskap".²⁴ Cinthio tolkar ovanstående i ljuset av ti-

ßen", s. 435ff. Jfr Hans-Walter Klewitz, "Die Festkrönungen der deutschen Könige", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 59 (1939), s. 48–96; Beumann, "Laurentius und Mauritius".

22. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 4; Niels Skyum-Nielsen, "Den ældste danske pavebulle", *Runer og Rids. Festskrift til Lis Jacobsen 29. Januar 1952*, red. Franz Blatt m.fl., Köpenhamn 1952, s. 167–173. Jfr nedan not 52–55.

23. Hermann av Reichenau, *Chronicon*, MGH SS 5, s. 67–133 (s. 132): "Imperatore in Saxonia apud Merseburg commanente, cum rege Danorum pascha egit [...]".

24. Adam av Bremen, bok III, kap. 18; *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesie pontificum*, ed. Bernhard Schmeidler, MGH SS. rer. Germ. 2, s. 161f (s. 161): "De multis rebus ecclesiasticis ibi disponitur; de pace christianorum, de conversione paganorum ibi consolitur [...] uterque alteri per-

digare händelser, där kejsaren och den danske kungen träffats i Bremen redan år 1048 och där kung Sven följande år lär ha svurit kejsaren trohet.²⁵

I den andra kategorin, som omfattar lokalt tillkomna eller brukade dokument, är två medeltida handskrifter av särskilt intresse för Cinthio: Dalbybokens perikoplista och närvaron av Mauritius i densamma samt tre passager i Lunds domkapitels kapitelbok.

Helt nyligen anförde Erik Cinthio Dalbyboken som en viktig källa för sin hypotes om S:t Mauritius. Han skriver: "I denna finns S:t Mauritius i den så kallade perikoplistan, vilket understryker hans betydelse på platsen". Cinthio utgår från att Dalbyboken tillkommit i Dalby och för klostret där. När det gäller Dalbybokens proveniens och tillkomsthistoria bygger Cinthio med största sannolikhet på Merete Geert Andersen, som menar att evangeliariet tillkommit på plats i Dalby.²⁶

När det gäller kapitelboken, ofta benämnd *Necrologium Lundense*, är den första notisen hämtad ur konungalistan (*Series regum*), som är en förteckning över danska kungar. Syftet med listan är att man i domkapitlet skall minnas danska kungars välgärningar mot domkyrkan och domkapitlet. Sven Estridsson, eller "Sven den store" som han kallas, skall bland annat ihågkommas "för att han byggt kyrkor på många platser"

petuam iurare amicitiam".

25. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 6, 11 not 16 & 18. Om trohetseden, se Florence (John) av Worcester, *Florentii Wigorniensis monachi chronicon ex chronicis*, ed. Benjamin Thorpe, London 1848–1849, bd I, s. 201 [1049]. Dansk översättning i *Florence af Worcesters Krønike*, övers. och komment. Erling Albrechtsen, Odense 1982, s. 144.

26. E. Cinthio, "Kungarnas Dalby", s. 86; Andersen, "Dalbybogen. Et evangelium", s. 67–69, 98–102; Merete Geert Andersen, "Dalbybogen", *Levende ord & lysende billeder. Essays*, red. Erik Petersen, Köpenhamn 1999, s. 63–66 (s. 65f). Jfr Ellen Jørgensen, *Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidlige Udvikling*, Köpenhamn 1908, s. 182.

och för sin givmildhet.²⁷ Den andra notisen i kapitelboken, som hugfäster minnet av kung Sven, återfinns i den del som kallas *Memoriale fratrum* eller dödboken. På kungens dödsdag, den 28 april, står det: "Årsdag för Sven den store, denne mest kristne kung, genom vars nit Danmark indelades i åtta biskopsdömen. Han var den förste som byggde en kyrka i Dalby och han skänkte två och ett halvt bol till vår kyrka [S:t Laurentius i Lund]".²⁸ I samma dödbok återfinns också notisen om Mauritius. Där står vid den 22 september: "Mauritius, vår beskyddares, och hans följeslagares [årsdag]".²⁹ Som tidigare nämnts betraktar Cinthio formuleringen i notisen som ett misstag av skrivaren. Troligen har notisen kopierats från en äldre förlaga som tillhört och varit i bruk i en kyrka helgad åt just Mauritius.³⁰ Då ingen sådan kyrka eller kyrklig stiftelse i närheten av Lund är bekant från denna tidpunkt hänvisar Cinthio bland annat till en hypotes av Toni Schmid.³¹ I en artikel från 1931 hävdade hon att väsentliga delar av den lundensiska kapitelboken, som till exempel martyrologiet eller kalendariet och domkapitlets levnadsregler (*consuetudines*), kan ha kopierats från en äldre förlaga tillhörande den tidigaste kyrkliga institutionen i Dalby.³²

Ett problem för Cinthio är att kyrkan i Dalby, både i

27. NL, s. 45ff (s. 45): "[...] qui religionis amore per diuersa loca ecclesias construxerunt [...]".

28. Ibid., s. 69: "Anniuersarius Sueonis. magni. regis christianissimi. cuius industria dania in octo episcopatus diuisa est. Ipse primus dalbyensem ecclesiam aedificauit. huic nostrae ecclesiae duos mansos. et dimidum. dedit [...]".

29. Ibid., s. 96: "Mauricii patroni nostri et sociorum eius". Latinet har genitivform.

30. Jfr ovan och E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 11 not 13.

31. E. Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", s. 9.

32. Toni Schmid, "Beiträge zum mittelalterlichen Kultleben", *Ephemerides Liturgicae* 58 (1944), s. 50–96 (s. 51ff).

medeltida urkunder och i dagligt tal, är bekant som något annat än helgad åt Mauritius. Om detta skriver han:

Då invänder säkert många, att kyrkan i Dalby ju var invigd till Det Heliga Korset. Det är förvisso sant, men var det så från begynnelsen? Från omnämnandena under 1000-talet hör vi aldrig talas om Det Heliga Korset. Det sker första gången i ett par dödsnotiser i Lundanecrologiet från 1120-talet, och mera officiellt i förnyelsen av brödraskapsakten mellan lundakyrkan och Dalby 1136. Fanns det för övrigt någon grund för stiftande till Det Heliga Korset före Erik Ejegods hemsändande av dylika relikier omkring 1100?³³

Cinthio undanröjer därmed problematiken med att patrocinet för kyrkan i Dalby skiftat från S:t Mauritius till det Heliga korset. I Cinthios ögon korresponderar i själva verket idén om kung Sven Estridssons kyrkopolitiska ambitioner och kyrkobyggande samt en ursprunglig, från kejsardömet influerad, Mauritius-dedikation i Dalby under 1000-talet väl med att ett skifte ägt rum i samband med Erik Ejegods (död 1103) pilgrimsgärning.³⁴

Vad beträffar det arkeologiska materialet, som utgör den tredje kategorin av källor, är detta komplicerat. Å ena sidan fastslår Cinthio ett starkt beroende av kejsardömet, dess kultur och arkitektur för det kungliga komplexet med kungsgård och kyrka i 1000-talets Dal-

by.³⁵ Å andra sidan presenterar han inga säkra belägg för ett motsvarande inflytande på de äldsta delarna av domkyrkan i Lund, eller för den delen något enda belägg för att knyta Sven Estridsson till uppförandet av Lunds domkyrka.³⁶ Cinthio skriver:

det finns starka skäl för antagandet att redan Sven Estridsen har låtit bygga en Laurentiuskyrka. Det skulle i så fall vara den mindre stenkyrka efter vilken vi fortfarande har vissa rester i behåll innanför den ännu stående kyrkan. Huruvida han eller någon annan före honom först låtit uppföra en eller två träkyrkor på platsen måste bli en fråga till kommande generationer av arkeologer.³⁷

*Helgonkult, patronatskap och kulten av S:t Mauritius*³⁸

Innan jag går vidare med att mer i detalj pröva Cinthios hypotes, källor och resultat kan det vara på sin plats att här ge en kort redogörelse för helgonkult i allmänhet och den medeltida kulten av Mauritius i synnerhet.

I den medeltida kyrkan var föreställningen om och manifesterandet av en dedikation till ett helgon avgörande. Detta avser särskilt invigningen av en kyrka, ett kapell eller ett altare till exempelvis jungfru Marias, ärkeänglarnas eller ett helgons ära. Genom denna handling ställdes kyrkan och de som hörde till den under helgonets beskydd. Förutom den högtidliga rit som en invigning till helgonets ära respektive en skrinläggning

33. Det är oklart exakt när Dalby kyrka invigdes till det Heliga korset. De äldsta skriftliga beläggen finns i lundakanikernas minnesbok, "Memoriale fratrum"; se Lauritz Weibull, "Inledning", *Necrologium Lundense: Lunds domkyrkas nekrologium*, red. Lauritz Weibull, Lund 1923, s. v–cii (s. XLIX, LXII). Jfr Stephan Borgehammar, "Ett Jerusalem i Skåne", och id., "Augustinerna i Dalby", båda i *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 64–76 resp. s. 92–103 (s. 101f); E. Cinthio, "Kungarnas Dalby", s. 86.

34. E. Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", s. 9; id., "Kungarnas Dalby", s. 86; jfr id., "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 11 not 13.

35. E. Cinthio, "Dalby kungsgård"; id., "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", särskilt s. 8f.

36. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 4–7.

37. Ibid., s. 7.

38. Väsentliga delar av detta avsnitt är hämtade från Anna Minara Ciardi, "Saints and Cathedral Culture in Scandinavia, c. 1000–c. 1200", *Saints and their Lives on the Periphery. Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000–1200)*, ed. Haki Antonsson & Ildar Garipzanov, Turnhout 2010, s. 39–66.

av helgonets relikar innebar, jämte det liturgiska firandet av helgonets årsdag, så etablerades även en relation, andlig och materiell, mellan den heliga kvinnan eller mannen, byggnaden eller altaret och de som samlades till gudstjänst där. Närvaron av relikar synliggjorde och konkretiserade detta förbund. Ett särskilt ansvar för att upprätthålla och utföra det liturgiska firandet av årsdagen av kyrkans invigning, skyddspatronen och ett helgons skrinläggning tillkom kyrkans prästerskap. Därtill kom uppdraget att agera väktare vid helgongraven eller relikskrinet, om ett sådant fanns. I samband med invigningen eller, mer vanligt förekommande, efter någon tid, fick kyrkans ursprungliga skyddspatron sällskap av ytterligare helgon vars kult vunnit popularitet. Detta var fallet också i de nordiska länderna.³⁹

Hur valde man då skyddspatron för sin kyrka? Det är uppenbart att det fanns traditioner som etablerades och utvecklades under hela medeltiden, till vilka också nordiska kyrkogrundare bidrog. Ett helgons popularitet varierade inte sällan från en tid till annan. Det är dock tydligt att dedikationer till jungfru Maria, Tre-enigheten eller apostlarna kan beläggas under hela medeltiden.⁴⁰

Ett avgörande moment i processen med att förmedla och etablera en helgonkult var den rituella handlingen. Särskilt påtagligt var detta under missionstiden,

39. Jfr Jørgensen, s. 11 not 3; Raasted m.fl.; Carl-Gustaf Andrén m.fl., "Kyrkmässa", KLN 9 (1964), sp. 675–681; Kilström, "Patronus", sp. 144; Paul Binski, "Liturgy and Local Knowledge: English Perspectives on Trondheim Cathedral", *The Medieval Cathedral of Trondheim: Architectural and Ritual Constructions in their European Context*, ed. Margrete Syrstad Andås m.fl., Turnhout 2007, s. 21–46 (22, 31f).

40. Jfr Henry Parkinson, "Patron Saints", *CathEn* 11 (1911), s. 562–567 [tillgänglig: www.newadvent.org/cathen/11562a.htm (7 juni 2012)]. Se även Alison Binns, *Dedications of Monastic Houses in England and Wales 1066–1216*, Woodbridge 1989, s. 39–57.

fram till omkring år 1100 för Danmarks del, eftersom de första biskoparna och deras prästerskap hämtades från utlandet. Genom deras närvaro och verksamhet blev nordborna bekanta med allmänkyrklig tradition, i vilken helgonkulten spelade en avgörande roll. Detta märks bland annat genom den tradition som etablerades i Norden där biskopar och kungar som begav sig iväg på pilgrimsresor återvände till sina hemländer med dyrbara relikar. Den danske krönikören Saxo Grammaticus omnämner till exempel hur biskop Sven av Roskilde (död 1088) och kung Erik Ejegod förde hem relikar från Jerusalem och Bysans.⁴¹

I en nordisk kontext är ytterligare en aspekt av helgonkult iakttagbar, nämligen det jag här väljer att kalla den socio-politiska aspekten. Det kanske tydligaste exemplet på detta är lanseringen av de nordiska helgonkungarna. Kampanjerna till förmån för helgon som Olav (Norge), Knut, Knut Lavard (båda Danmark), Erik (Sverige) och Magnus (Orkney) är de bästa exemplen på hur den socio-politiska aspekten var nära förbunden med och materialiserade helgonkult.⁴²

De helgon som vördades i Norden var av både utländsk och inhemsk härkomst. Likaså representerade de olika saker för olika grupper, institutioner och individer.⁴³ Av särskilt intresse i förbindelse med Cinthios hypotes om kulten av S:t Mauritius är kulten av vad jag kallar universella helgon. Upptagandet och firandet

41. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, bok 12, kap. 1, § 5 (red. Karsten Friis-Jensen, Köpenhamn 2005, bd 2, s. 64); bok 12, kap. 7, § 4 (bd 2, s. 80).

42. Jfr Ciardi, "Saints and Cathedral Culture", s. 52. Se även Petersohn, som betonar att det tyska kejsardömet under högmedeltiden varken hade en "andlig fadersgestalt" som t.ex. England (Gregorius den store) eller Frankrike (S:t Remigius) eller ett rikshelgon av lokal härkomst, till skillnad från situationen i bl.a. de nordiska länderna, s. 101ff.

43. Ciardi, "Saints and Cathedral Culture", s. 49ff.

av sådana helgon är en tydlig indikation på hur grundaren av eller prästerskapet vid en kyrklig institution önskade att upprätta en verklig gemenskap med resten av kristenheten. Eftersom dessa helgon var en del av den allmänkyrkliga traditionen är det sällan möjligt att identifiera en namngiven förmedlare eller upphovsman. Eftersom flertalet av dessa universella helgonkulturer etablerades under missionstiden är det rimligt att anta att de introducerades i en nordisk kyrklig kontext av missionsbiskopar, munkar eller klerker av utländsk härkomst.⁴⁴

Vad kan man då, utifrån vad som nyss sagts, säga om S:t Mauritius? Vem var han och vad vet vi om hans kult i en allmän respektive nordisk kyrklig kontext? Likt många andra universellt vördade helgon under tidig medeltid hade kulten av både Laurentius och Mauritius rötter i förföljelser eller bestraffningar av kristna. Enligt legenden var Mauritius av afrikansk härkomst och ledare för den thebanska eller thebaiska legionen, som led martyrdöden vid Agaunum under kejsar Maximianus regering (286–305). Kulten av S:t Mauritius etablerades tidigt, antagligen redan under 500-talet. Under merovinger och karolinger fick hans kult ett uppsving, då den kom att bli nära förbunden med härskardynastin. Denna tradition observerades, som tidigare sagts, också av ottonerna. Under Otto I:s regering gynnades Mauritius kult: först genom det Mauritiuskloster som i Magdeburg grundats av kejsaren år 937, sedan genom att Mauritius blev skyddspatron för katedralen i Magdeburg, som påbörjades under 940-talet. När staden år 968 gjordes till ärkesäte stärktes S:t Mauritius' ställning. Trots det starka stödet för hans kult verkar den dock aldrig ha vunnit allmän popularitet. Det är förvisso så att hans kult allmänt iaktogs i den västerländska kyrkan, hans namn finns med i flera viktiga martyro-

logier. Också i Norden firades han den 22 september, men det är svårt att utifrån bevarade källor säga mycket mer om kulten av S:t Mauritius i en nordisk och dansk medeltida kontext. Lika populär och närvarande som S:t Laurentius var med inte mindre än 65 kyrkor invigda till hans ära, i antal överträffad enbart av jungfru Maria, lika frånvarande är Mauritius. Det finns ett fåtal exempel på altarpuppsatser och målningar av honom och hans soldater, men inga dedikationer, sånär som på två altarstiftelser – varav en fanns i Lunds domkyrka.⁴⁵

Om S:t Mauritius som skyddspatron i Lund och Dalby

Vad kan vi då dra för slutsatser om S:t Mauritius och hans kult i Skåne under 1000-talet? Har detta för oss rätt obekanta helgon haft en koppling till den äldsta kyrkan i Dalby? Cinthios hypotes kommer här att provas i fyra steg.

Kung Sven Estridsson och kejsardömet

Enligt Cinthio spelade det tyska kejsardömet politiska och kyrkliga kultur en avgörande roll för Sven Estridssons regering av Danmark vid 1000-talets mitt. Cinthio arbetar konsekvent utifrån idén om att Sven Estridsson högst medvetet imiterade kejserlig kyrklig kultur i samband med etableringen av de båda skånska biskopskyrkorna, i Lund och Dalby. Förslaget är, menar Cinthio, Otto I:s modell med Magdeburg och Merseburg. Visst är det så att de källor som åberopas jämte viss tidigare forskning bejakar ett sådant infly-

44. Jfr Binns, *Dedications*, s. 39–57.

45. Bengt Ingmar Kilström, "Martyrer, 10.000", KLN 11 (1966), sp. 477f; Zufferey; Karl-Heinrich Krüger, "Mauritius, hl.", LexMA 6 (1993), sp. 412; Petersohn, s. 102f, särskilt s. 103 not 8; Ernst Tremp, "Mauritius, hl.", LThK 6 (1997), sp. 1500f; Bernhardt, s. 162–169. Jfr Beumann, "Das Kaisertum Ottos des Großen", s. 439ff.

tande på den danske kungen. Frågan är dock, är dessa källor tillförlitliga?

Jag menar att Cinthio är alldeles för okritisk vid när-läsningen av dessa källor. Om man ser närmare på de dokument som talar om Sven Estridssons personliga kontakter med företrädare för kejsardömet och Hamburg-Bremenstiftet så talas det visserligen om trohets-eder, både på 1040-talet och vid det möte som skall ha kommit till stånd efter kungens möte med ärkebiskop Adalbert 1052. Men säger detta inte lika mycket om krönikörernas vilja att i första hand betona att danskarna och deras kung är lydiga undersåtar till kejsaren i både världsligt och kyrkligt avseende, och i andra hand redogöra för missionsstrategier i vilka kung Sven kan vara ärkestiftet behjälplig som den undersåte han var? Visst kan personlig vänskap ha etablerats mellan kejsare och kung, men kan uppgifterna inte lika gärna vara exempel på propaganda och tendens i realpolitiska syften?⁴⁶ Nyare forskning har snarare betonat Sven Estridssons kamp för självständighet från kejsardömet, i vilken förnyelsen av den kyrkliga organisationen i Danmark med stiftsindelningen var ett viktigt steg på vägen. Man har också betonat det faktum att han fortsatte ett arbete som påbörjats tidigare och att förhandlingar med Rom i just detta syfte initierats redan under

46. Ett viktigt undantag utgör här Florence (John) av Worcester, som knappast kan sägas gå de tysk-romerska kejsarnas ärenden när det gäller eventuell propagandistisk historieskrivning. Samtidigt är det svårt att avgöra källan till och trovärdigheten i uppgifterna om den danske kungens trohetsed, eftersom han själv i första hand ägnar sig åt England och Wales. Dock var i hans egen krönika en äldre krönika infogad, författad av Marianus Scotus (död 1086). Denne, som 1056 blev munk i Köln och avled i Mainz, är troligen den som försett Florence (John) med uppgifterna om kejsardömet's politiska historia under mitten av 1000-talet, jfr Erling Albrechtsen, "Indledning", *Florence af Worcesters Krønike*, s. 9–12.

Knut den stores tid (död 1035).⁴⁷ Den danske historikern Michael H. Gelting skriver att det inte finns några belägg för att Sven Estridsson betraktade sig själv som de tyska kungarnas/kejsarnas vasall.⁴⁸ I stället hävdar han att

Sven Estridson's plan was to create a separate Danish ecclesiastical province, and after having obtained the desired new episcopal sees, the Danish church's contact with Hamburg-Bremen were reduced to a bare minimum. Archbishop Adalbert tried to counter King Sven's plans by obtaining the patriarchal title for Hamburg-Bremen with authority over the Scandinavian churches.⁴⁹

Helgonkult och kyrkodedikationer

När det gäller Cinthios redogörelse för medeltida kyrkobyggande och helgonkult i allmänhet är det tydligt att han är bekant med helgonens betydelse som beskyddare i både religiöst och realpolitiskt hänseende. Ändå är han tämligen oprecis i sin tolkning av materialet. Jag menar, för det första, att en så stark betoning av den kyrkliga kulturen i det tyska imperiet och dess betydelse för den danska kyrkans utveckling under 1000-talet sker på bekostnad av andra aspekter av traditionsförmedling i allmänhet och helgonkult i synnerhet, inklusive den allmänna utvecklingen av dedikationer och patronatskap i förbindelse med de

47. Michael H. Gelting, "Elusive Bishops: Remembering, Forgetting, and Remaking the History of the Early Danish Church", *The Bishop: Power and Piety at the First Millennium*, ed. Sean Gilsdorf, Münster 2004, s. 169–200 (s. 187–200); id., "The Kingdom of Denmark", *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, ed. Nora Berend, Cambridge 2007, s. 73–120 (s. 83–85, 90–95). Jfr Skyum-Nielsen, s. 173; Gelting i denna bok.

48. Gelting, "The Kingdom of Denmark", s. 91; Gelting i denna bok.

49. Gelting, "The Kingdom of Denmark", s. 95.

äldsta danska katedralerna.⁵⁰ Genom att fokusera mer på helgonens politiska betydelse hamnar de liturgiska och kyrkliga aspekterna av kulten i skymundan. Kyrkodedikationer och antagandet av skyddspatroner var inte bara en kunglig angelägenhet, inte ens på Sven Estridssons tid.⁵¹ Det finns flera exempel hämtade ur danskt 1000- och 1100-tal som vittnar om hur sådana traditioner förmedlades på annat sätt. Så vitt jag uppfattat det var såväl de liturgiska sedvänjorna som den kyrkliga lagstiftningen helt avgörande i processen med att etablera en kult.

Än mer problematisk för Cinthios tes och resonemang finner jag hans hänvisning till påvebullen av 1053 som det äldsta skriftliga belägget för att Laurentiuskulten vid denna tid är etablerad i Danmark, med kung Sven som upphovsman. Samtidigt hävdar Cinthio att det inte finns några säkra belägg för att Sven Estridsson uppfört den äldsta Laurentiuskyrkan eller att en Laurentiuskult etablerades under hans tid, utan att det handlar om en tolkning av diverse skriftliga källor.⁵² Cinthio begår här ett misstag som i onödan försvagar hans argumentation. Det gäller hans hänvisning till Niels Skyum-Nielsen i samband med tolkningen av Leo IX:s bulla från 1053 som en indikation på en i Danmark

etablerad Laurentiuskult.⁵³ Det är nämligen inte denna bulla av Leo IX som Skyum-Nielsen behandlar utan en äldre, från den 29 januari 1052. Här nämns visserligen både Danmark och Laurentius, men sambandet dem emellan är otydligt.⁵⁴ Skyum-Nielsen drar dock inga slutsatser om Sven Estridssons eventuella roll i uppförandet av S:t Laurentius i Lund, men konstaterar att det fanns "allerede omkring år 1050 direkte, gensidige relationer mellem Kurien og Danmark" samt att Laurentiuskulten vid denna tidpunkt antas vara etablerad i Lund. Enligt min uppfattning går det dock inte att utläsa något substantiellt om en Laurentiuskult, i Danmark eller annorstädes, i referatet av Leo IX:s bulla.⁵⁵

På ett liknande sätt som när det gäller tolkningen av materialet så upplever jag Cinthio som inexact i diskussionen om hur ett skifte av dedikation eller skyddspatron går till. Visserligen ser han ett samband mellan förekomsten av en heligkorskyrka i Dalby och kung Erik Ejegods pilgrimsresa omkring år 1100, vilket är rimligt. Samtidigt hävdar han att dedikationen till Helliga korset utan vidare skulle ha ersatt äldre dedikatio-

53. Ibid., s. 4 not 9. Jfr ovan not 21–22.

54. Själva bullan är förlorad, men en hänvisning till Leo IX:s bannbulla från 1052 återfinns i den bannlysning ärkebiskop Peder av Lund utfärdar den 12 oktober 1336, DS 4, nr 3257, s. 526–530 (s. 527). Jfr DD II 11, nr 334 (12 oktober 1336), s. 321. I bullan som av ärkebiskop Peder tillskrivs Leo IX, behandlas i allmänna drag diverse övergrepp på kyrkan, hennes gods och tjänare, och anatema uttalas. Danmark nämns som ett av de områden där kristtrogna drabbats, medan Laurentius omnämns tillsammans med Petrus såsom förvaltare av de kyrkans ägodelar mot vilka övergreppen riktats.

55. Skyum-Nielsen, s. 167–173 (cit. s. 173). Skyum-Nielsens argument för ett samband mellan Danmark och Laurentiuskulten är hans tolkning av bullans proveniens, dvs. att en äldre förlaga adresserad till Frankrike omarbetats för att gälla även för Danmark. Laurentius skall, enligt Skyum-Nielsen, ha lagts till i den senare versionen och med särskild avsikt på situationen i Danmark (s. 172). Jfr ovan not 54.

50. Jfr Ciardi, "Saints and Cathedral Culture"; Ebbe Nyborg, "Om kirketopografi og middelalderlig bydannelse", *Hikuin* 17 (1990), s. 6–20 (s. 18f). Nyborg kritiserar äldre teorier om stadsbildning som utgår från de helgon till vilka städernas kyrkor var helgade. Nyborg skriver: "Disse oplysninger kan som bekendt give gode fingerpeg om kirkernes datering, om lokale kultforbindelser etc. Men den sammenlignende tyske og skandinaviske 'patrocinieforskning' har efter min mening presset dette materiale alt for hårdt. Man har konstrueret en række kirketyper, der har kunnet indgå som standardforklaringer i diskussioner om byudvikling".

51. Jfr Nyborgs kritik av bl.a. Cinthio och hans fokusering på Sven Estridsson i Nyborg, s. 18f.

52. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 4, 7.

ner.⁵⁶ Enligt ny forskning kring kyrkodedikationer och kyrkligt patronatskap i det medeltida Danmark så *ersattes* sällan, om ens någonsin, äldre dedikationer eller skyddspatroner med nya. Snarare kompletterade dessa nya dedikationer och skyddspatroner den ursprungliga. Ett annat mönster är också att yngre dedikationer eller kyrkliga patronatskap ofta handlade om helgon med anknytning till den lokala kyrkliga kontexten. Exempel på dessa fenomen är Margareta av Roskilde, som knöts till Trinitatiskyrkan där, eller kulten av Knut den helige i Odense.⁵⁷

Kulten av S:t Mauritius

Vad vet vi då egentligen om kulten av S:t Mauritius, och särskilt i Danmark?

I kejsardömet hade Mauritius' kult en särställning, inte minst sedan han blev beskyddare för ärkesätets katedral i Magdeburg. På ett liknande sätt vakade S:t Laurentius över katedralen i Merseburg. Dessa förhållanden förklarar också varför båda helgonen omnämns som objekt för ett särskilt högtidligt liturgiskt firande i Leo IX:s bulla från 1053. På deras årsdagar skall ärkebiskopen bära palliet.⁵⁸ Intressant i sammanhanget är dock att Cinthio låter omnämmandet av Mauritius i påvens instruktioner passera obemärkt förbi. Inte heller uppmärksammar han, i den av honom återopade bullan, avsaknaden av en explicit koppling till Skåne eller det liturgiska firandet av de båda helgonen där. För Cinthio är det själva omnämmandet av dubbelkulten som är intressant, eftersom den uppfattas understödja hans egen hypotes. Samtidigt är det värt att beakta de indikationer som tyder på att Mauritius' ställning som rikshelgon förändrades under just 1000-talet.⁵⁹

56. E. Cinthio, "Dalby kyrkas stiftare och donatorer", s. 8f.

57. Ciardi, "Saints and Cathedral Culture", s. 52, 58.

58. Jfr ovan not 21.

59. E. Cinthio, "Lunds domkyrkas förhistoria", s. 71; Zufferey,

I de artiklar från 1990-talet i vilka Cinthio utvecklade sin hypotes om kopplingen mellan S:t Mauritius och Dalby anför inte Dalbybokens perikoplista och dess omnämmande av Mauritius som ett belägg för kultens existens i en skånsk kontext. I en nyligen publicerad artikel hänvisar han dock till detta dokument och Mauritius' namn, och tolkar det som ett belägg för att kulten var etablerad i Dalby redan under 1000-talet.⁶⁰ Helt avgörande för detta resonemang är å ena sidan Dalbybokens proveniens, å andra sidan perikoplistans utformning. När det gäller handskriftens proveniens har vissa forskare hävdat att den tillkommit i Dalby, andra att den importerats till Dalby.⁶¹ Thomas Rydén visar dock i sin artikel i denna volym att Dalbyboken i detta sammanhang inte är någon tillförlitlig källa eftersom den med största sannolikhet har tillkommit i norra Tyskland, kanske till och med inför Eginos viking och avfärd norrut. Den kan då heller inte klassificeras som en lokalt tillkommen källa, utan som en utländsk källa.⁶² Hur skall man då tolka omnämmandet av Mauritius i perikoplistan? Merete Geert Andersen hänför Mauritius' dag till kategorin "andra regionala fester". Hon pekar visserligen på en möjlig koppling mellan Mauritius och Dalby, nämligen att Mauritius i Dalbybokens perikoplista omnämns vid den 28 september, inte den 22 september som var brukligt. Andersen tolkar dock detta snarare som en felskrivning,

s. 44ff; Petersohn, s. 103 not 8.

60. E. Cinthio, "Kungarnas Dalby", s. 86. Jfr ovan.

61. För en forskningsöversikt, se Andersen, "Dalbybogen. Et evangelarium", s. 67–69, 99–102. Jfr Maria Cinthio, "Dalbyboken – ett evangelarium från 1000-talet", *Dalby kyrka. Om en plats i historien*, red. Anita Larsson, Lund 2010, s. 104f (s. 104). Maria Cinthio menar att handskriften antingen har tillkommit på plats i Dalby eller kommit i Dalbykyrkans ägo via biskop Eginö.

62. Thomas Rydén's artikel i denna bok. Om kategorisering av källtyper, se ovan.

som också återfinns i andra handskrifter, än som en indikation på att det skulle ha funnits en särskild förbindelse mellan soldathelgonet och kyrkan i Dalby.⁶³ Rydén menar att perikoplistan återspeglar situationen i Hamburg-Bremen snarare än i Skåne och Dalby.⁶⁴ Han menar därför att Dalbyboken inte är en källa som ger någon tillförlitlig information i sammanhanget och att Mauritius inte är framhåvd på ett sådant sätt som hade varit fallet om han varit Dalbykyrkans *patronus*.⁶⁵

Notisen om Mauritius i *Memoriale fratrum* förklarar Cinthio som ett misstag begånget av kopiator. Misstaget består inte i att införa Mauritius på den 22 september – detta var hans årsdag – utan att tillskriva honom epitetet som *patronus noster*, ”vår [lundakatedralens] beskyddare”. Några slutsatser om den förlaga som notisen antas felaktigt ha kopierats från är vanskliga att dra. Cinthio försöker, med hänvisning till Toni Schmid, att identifiera förlagan såsom tillhörande Dalby kyrka och kloster. Något sådant samband kan inte etableras. Det finns inga säkra belägg för att levnadsregeln, *consuetudines*, eller någon annan del av den lundensiska kapitelboken har haft något med Dalby att göra. Vad som kan konstateras är, vilket redan Lauritz Weibull påpekat, att den lundensiska kapitelboken är upplagd i enlighet med den ordning för den dagliga sammankomsten, kapitlet, som omnämns i levnadsregeln, vilket tyder på att såväl hela boken som levnadsregeln tillkommit för och noga anpassats till lundakanikernas behov.⁶⁶

63. Andersen, ”Dalbybogen. Et evangelium”, s. 85–98, särskilt s. 89–97.

64. Not 26 hos Rydén i denna bok.

65. E-postkorrespondens med Rydén 26 oktober 2010.

66. Weibull, ”Inledning”, s. LXXVI–LXXVIII. För en mer utförlig undersökning av lundakapitlets *consuetudines*, deras datering och ibruktagande, se Anna Minara Ciardi, ”När togs lundakanikernas *Consuetudines* egentligen i bruk? Reflektioner kring texttradering och traditionsförmedling i 1120-talets Lund”, *Kyrkohistorisk Årsskrift* 104 (2004), s. 11–22.

Varför Mauritius är omnämnd med epitetet *patronus* i den lundensiska dödboken kan vi tills vidare bara spekulera om. Antagligen handlar det om en slarvig avskrift från en äldre, för oss okänd förlaga. Men det kan givetvis även handla om att S:t Mauritius på ett tidigt stadium faktiskt hade en särställning i Lund, om än inte som dess primära skyddshelgon. Vad som talar för att Mauritius varit viktig är att han i flera andra sammanhang omnämns tillsammans med domkyrkans skyddspatron, S:t Laurentius.⁶⁷ Mer relevant är dock det faktum att han verkligen har haft en position i Lund, åtminstone sedan domkyrkans invigningsdag den 1 september 1145, då ett altare invigt till hans ära omnämns. Detta har Lauritz Weibull också noterat i en fotnot till notisen om Mauritius, något som kommenteras av Schmid men inte av Cinthio.⁶⁸

En annan fråga som bör aktualiseras är varför Cinthio inte i större utsträckning reflekterar över Mauritiuskultens ursprung, spridning eller inflytande inom och utom kejsardömet gränser. Av särskilt intresse vore att undersöka kulten, i Danmark och på andra platser. Förutom omnämnandet av Mauritiusklostret i Magdeburg i mitten av 900-talet sägs ingenting konkret om helgonet och hans kult. Om man driver en sådan tes som Cinthio gör, borde man då inte ägna viss möda åt efterforskning om helgonkulten, dess ursprung, gynnare och spridning? Det skulle ju kunna förstärka de egna argumenten. En snabb blick i standardverket *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* ger vid handen att Mauritiuskulten var etablerad i Nor-

67. Beumann, ”Das Kaisertum Ottos des Großen”, s. 435ff; id., ”Laurentius und Mauritius”.

68. I det dokument som redogör för den lundensiska domkyrkans invigningsdag den 1 september 1145 står att den är invigd till jungfru Maria och S:t Laurentius. Lite längre fram omnämns ett altare invigt till S:t Mauritius (”in honore [...] sancti Mauricii martiris”), NL, s. 91f. Jfr Schmid, s. 52 not 6.

den, men ovanlig – endast ett fåtal belägg för hans kult kan spåras.⁶⁹ Det går alltså inte helt att utesluta att den haft viss betydelse också under Sven Estridssons tid.

Inflytande från kejsardömetts kultur

Slutligen skall något sägas om det inflytande från kejsardömetts kultur på Sven Estridsson och den danska kyrkan som Cinthio lägger stor vikt vid. Cinthio har givetvis rätt i det faktum att kontakter med och element av kontinental (kejsarlig) kultur var en realitet under hela medeltiden. Att påstå något annat vore befängt. Frågan är då hur starkt detta inflytande var, vilka områden det gällde eller om och hur ett sådant inflytande eller beroende förändrades över tid.

Problemet med Cinthios framställning är, menar jag, inte att han försöker etablera ett samband där spår kan skönjas från sådan påverkan på dansk politik, kyrka eller kultur under Sven Estridssons regering, eller att han försöker konkretisera detta samband med hjälp av helgon och helgonkult. Men i fråga om kejsardömetts betydelse för Sven Estridssons (kyrko)politik och kulturen av S:t Mauritius i en dansk och skånsk kontext begränsar sig Cinthio i sitt resonemang på ett sådant sätt att han tenderar att lämna läsaren med fler frågor än svar. Därför kanske man kan säga att ett reduktionistiskt förhållningssätt snarare missgynnar än gagnar hans egen tes.

Först och främst tänker jag på de något ensidiga förslagen till kultur- och kultförmedling med Sven Estridsson i huvudrollen. Nog kan det vara så att relationen mellan den tyske kejsaren och kung Sven var av sådant slag att ett direkt inflytande kan härledas till densamma. Källorna är dock svårtolkade. Det innebär

69. Kilström, "Martyrer, 10.000", sp. 477f. Jfr Zufferey, s. 38, 51ff som endast nämner Finland (s. 51) men inte de övriga nordiska länderna.

en risk att reducera kultur- och kultförmedlingen till en enda person eller en specifik händelse. Likaså tycks Cinthio betrakta ottonernas kyrkopolitik och kultur som ett isolerat fenomen. Ottonerna var karolingernas arvtagare, inte minst när det gällde kyrklig kultur och kyrkopolitik, vilket inte är helt oväsentligt i sammanhanget.⁷⁰

Jag menar att Cinthios framställning och undersökning av kontinentalt inflytande på de äldsta kyrkorna i Lund och Dalby, inklusive dedikationerna till S:t Laurentius och S:t Mauritius, hade vunnit på att involvera ytterligare aspekter. För det första: Cinthio hade kunnat fokusera mer på helgonkultens betydelse i allmänhet och valet av kejsardömetts rikshelgon i synnerhet. Både Laurentius och Mauritius hade politisk anknytning redan under karolingertiden, även om de inte hade den framträdande position som de senare fick under ottonerna. Kan man veta något om de bakomliggande faktorerna för att göra just Laurentius och Mauritius till rikshelgon i karolingisk respektive ottonsk tid?⁷¹ För det andra: resonemangen kring ett Mauritiuspatrocinium hade tjänat på att mer ingående diskutera dateringen av och motiveringen av ett Laurentiuspatrocinium i Lund, gärna satt i relation till den senare belagda närvaron av ett altare helgat åt S:t Mauritius. Det faktum att ett för både karolinger och tysk-romerska kejsare så viktigt helgon också är skyddspatron för den kyrka, som sedermera kommer att utgöra centrum för den danska och nordiska kyr-

70. Jfr Nyborg. Om karolingernas inflytande på ottonernas kyrkopolitik, se Bernhardt, s. 3–135.

71. Se t.ex. Beumann, "Das Kaisertum Ottos des Großen", s. 435–445; id., "Pusinna, Liutrud und Mauritius. Quellenkritisches zur Geschichte ihrer hagiographischen Beziehungen", *Wissenschaft vom Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze. Zum 60. Geburtstag von Helmut Beumann am 23. Oktober 1972*, ed. Helmut Beumann, Köln & Wien 1972, s. 109–133 (s. 127ff); id., "Laurentius und Mauritius"; Zufferey.

kan, är i sammanhanget relevant.⁷² Man måste fråga sig: vem eller vilka kan ha tagit initiativ till de kejsersliga rikshelgonens närvaro i Lund *förutom* kung Sven, som ju Cinthio inte kan knyta till uppförandet av den äldsta biskopskyrkan i Lund? För det tredje: förutom den hittills mest uppmärksammade indikationen på tysk kultur- och kulturen på den äldsta skånska kyrkan, Laurentiuspatrociniets i Lund, hade Cinthio tjänat på att i sin argumentation involvera andra element som vittnar om inflytande från kejsardömet kyrkliga kultur. Jag tänker här närmast på detta att lundakanikernas regel med största sannolikhet förmedlats via kontakter med kejsardömet. Sedan åtminstone kring år 1100 levde man ett liv enligt Aachenregeln, som år 816 hade fastslagits som normerande för domkapitlet i karolingerriket.⁷³ Mindre uppenbart, men likväl intressant i sammanhanget: i de redan omtalade *consuetudines*, lundakanikernas levnadsregel från ca 1120, finns det ett par språkliga uttryck, som *capitolium* i stället för *capitulum*, som *kan* vittna om ett liknande inflytande.

Sammanfattning

Har då S:t Mauritius någon koppling till den äldsta kyrkan i Dalby? Utifrån bevarat källmaterial – skriftligt såväl som arkeologiskt – anser jag att tanken på Mauritius som skyddspatron för den äldsta kyrkan i Dalby måste avfärdas som ren spekulering, om än intressant sådan. Om ett samband kan etableras mellan det kejsersliga helgonet Mauritius och en kyrklig institution i det tidigmedeltida Skåne så är det Lunds domkyrka och dess prästerskap som i första hand skall hamna i fokus, inte den äldsta biskopskyrkan eller klostret i

Dalby. Löper man hela linan ut när det gäller Sven Estridssons strävan att imitera kejsardömet och kulten av dess rikshelgon borde väl Mauritius ha placerats i Lund och S:t Laurentius i Dalby, inte tvärtom?⁷⁴

Vill man kunna dra några säkra slutsatser om varifrån detta inflytande kom, som präglade de äldsta biskopskyrkorna i Lund och Dalby och deras betjäning, bör man ägna förnyad möda åt att försöka närmare identifiera processer, personer och institutioner som kan ha spelat en viktig roll för lundadomens och Dalbykyrkans tillkomst och utveckling i äldsta tid.⁷⁵ Det kan handla om att närmare fastställa proveniens för och överförande av förlagorna till vissa viktiga dokument, som till exempel den lundensiska kapitelbokens martyrologium och listan över relikier som återges i samband med domkyrkans invigningsdag den 1 september 1145.⁷⁶ Det kan också handla om att mer specifikt identifiera de institutioner på kontinenten som kan ha stått modell för den kyrkliga utvecklingen i Skåne och Danmark och med vilka personliga kontakter eller brödraskapsförbindelser etablerats.⁷⁷ Hänsyn måste gi-

74. S:t Mauritius var *patronus* för katedralen i ärkesätet Magdeburg, S:t Laurentius för katedralen i Merseburg.

75. Redan under 1000-talet fanns kopplingar mellan Lund, Helmarshausen och stiftet Paderborn, t.ex. genom Lunds tredje biskop, Ricwal (död 1089), se NL, s. 73 not 3, 110.

76. Forskare som Ellen Jørgensen, Lauritz Weibull, Toni Schmid och Erik Buus har alla bidragit till att identifiera förlagorna till kapitelboken i Lund, se Jørgensen; Weibull, "Inledning", s. VI–VII, XII–XVI, XLIV–LII (särskilt XLVII), LVII–LXII; Schmid; Erik Buus, "Inledning", *Consuetudines Lundenses. Statutter for kannikesamfundet i Lund c. 1123*, red. Erik Buus, Köpenhamn 1978, s. 9–106. Jfr Ciardi, "När togs lundakanikernas *Consuetudines*". Om proveniens för andra böcker tillhörande det medeltida lundakapitlet, se Per Ekström, *Libri antiquiores Ecclesiae et Capituli Lundensis. Lunds domkyrkas äldsta liturgiska böcker. Katalog utarb. vid Lunds universitetsbiblioteks handskriftsavdelning*, Lund 1985.

77. Med en kyrklig institution i Helmarshausen, helgad åt S:t Petrus, hade lundakapitlet åtminstone från 1100-talet en brö-

72. Jfr Skyum-Nielsen, s. 173.

73. Se t.ex. Anna Minara Ciardi, *Lundakanikernas levnadsregler. Aachenregeln och Consuetudines canonicae. Översättning från latinet med inledning och noter*, Lund 2003, särskilt s. 18f.

vetvis också tas till de äldre och nyare resultat som presenterats vad gäller inflytande på kyrkobyggnadernas konstruktion, arkitektur och inventarier.

Även om ett samband mellan S:t Mauritius och den äldsta kyrkan i Dalby hittills inte kunnat etableras är det tydligt, menar jag, att det föreligger samband mellan samtida tysk kultur, kulten av det afrikanska soldathelgonet och den äldsta skånska kyrkan. Frågan är bara vilka.

Författarens tack

Ett särskilt tack till Thomas Rydén för viktiga klargöranden angående Dalbyboken och till Per Carleheden för hjälp med litteratur.

draskapsförbindelse, NL, s. 49f not 4, 127; Weibull, "Inledning", s. LXV–LXVI not 3. Även några av lundakapitlets bevarade gudstjänstböcker anses härstamma från Helmarshausen, Ekström, s. 19, 52, 60f, 66f. Jfr *Saint Laurentius Digital Manuscript Library*, Mh 6 (Necrologium Lundense) [tillgänglig: http://laurentius.ub.lu.se/volumes/Mh_6/detailed/#Mh_6-item10 (7 juni 2012)]. Jfr Bernhardt, s. 212–216.